

Слово молодого автора

УДК 930.8(075.8)

А. О. Рябокiнь, А. О. Федорченко

СТАРИЙ ЗАПОВІТ І БІБЛІЙНІ КОРОЛІ В ТВОРЧОСТІ АЛКУЇНА ЙОРКСЬКОГО

У статті на основі аналізу праць зарубіжних дослідників-медієвістів та епістолярної спадщини Алкуїна Йоркського виявлено місце Старого Заповіту та біблійних королів. Автори підтримують думку провідних європейських учених про те, що Алкуїн ставив перед собою мету завершити процес об'єднання Європи на ідеях християнської релігії та античної освіченості. Силою, здатною підсумувати ці процеси, він уважав імператора, який визнає владу папи римського верховною й зможе досягти компромісу між Візантією та Європою. В уяві Алкуїна образ такого правителя асоціювався з біблійним царем Давидом, у реальній дійсності – з Карлом Великим.

Ключові слова: біблійні королі, Старий Заповіт, Алкуїн, епістолярна спадщина, інтелектуали Середньовіччя, Каролінгське відродження, Академія, імперія.

Місце Старого Заповіту та біблійних королів у спадщині Алкуїна Йоркського завжди привертало увагу дослідників-медієвістів, які займалися проблемами раннього Середньовіччя. Поєднати грецьку освіченість із Старозавітною мудрістю намагалися всі видатні діячі перехідного періоду від Античності до Середньовіччя – Боецій, Кассіодор, Григорій I, Ісидор. Проте це найкраще вдалося ірландському прелату Алкуїну Йоркському в період його служіння Карлу Великому.

Алкуїн Йоркський (Флакк Альбін) – феноменальна особистість не лише для франкської історії, а й для всього раннього Середньовіччя, коли християнство проторювало шлях до розуму й серцець народів. Саме Алкуїна варто назвати другим після за Григорія Великого фундатором християнської освіти в середовищі німецьких народів, котрий не лише виступав за поширення освіченості в Європі, а й руками короля Карла перетворив теорію у практику. Не зайвим буде згадати, що, незважаючи на присутність поруч із Карлом Великим наприкінці VIII століття цілої плеяди талановитих інтелектуалів, Алкуїн продовжував сприйматися дослідниками як найвизначніший та найавторитетніший [5].

Незважаючи на широке коло досліджень спадщини Алкуїна, недостатньо таких, де б мова велася про місце біблійних королів і Старого Заповіту в творчості цього ірландського мислителя. Тому автори статті намагатимуться проаналізувати біблійські імена членів Ахенської Академії Карла Великого, заснованої Алкуїном Йоркським і з'ясувати причини й значення відтворення старозавітної біблійної спадщини у європейському ранньому Середньовіччі.

Епістолярна спадщина Алкуїна була повністю опублікованою в 1895 році інститутом «Monumenta Germaniae Historica». Наскільки вона важлива як історичне джерело, довів американський історик Рольф Барлоу Пейдж, який видав у 1909 році книгу «Листи Алкуїна». По-перше, листи йоркського прелата були не лише частиною його праць, а й свідченнями діяльності тих людей, із якими спілкувався і взаємодіяв Алкуїн. По-друге, вони органічно доповнюють інші роботи прелата, роблячи історичний портрет Алкуїна закінченим. По-третє, вони доповнюють матеріал інших сучасних Альбіну джерел. І, нарешті, по-четверте, кореспонденція Алкуїна – неоднорідна й містить також його відповіді іншим людям і навіть листи не його авторства.

Досліджуючи епістолярну спадщину Алкуїна, Р.Б. Пейдж побачив те, що було очевидно й раніше, але ніким з істориків не висловлювалося: кореспонденція Флакка Альбіна всеосяжна, вона розкриває всі найгостріші питання його епохи – богословські, політичні, соціальні, культурні. Немає такої соціальної групи, про яку б не писав Алкуїн, немає такого помітного політичного діяча, якому б йоркський прелат не адресував свої послання, немає такого питання, по яке б Алкуїн не висловив власної думки. Такий у загальних рисах погляд Р.Б. Пейджа на цінність листів Алкуїна як першоджерела, погляд, що не заперечується й сучасними дослідниками [7, с. 64].

Історики різних епох акцентували увагу на багатогранності особистості Алкуїна. Але завжди найбільший інтерес до неї виявляли англомовні дослідники, які справедливо вважали Флакка Альбіна продуктом англосаксонської системи освіти, суто острівним генієм.

Проте перша велика біографія йоркського прелата була підготовлена німцем Фредеріком Лоренцем і побачила світ у 1837 році, ставши ровесницею робіт Ф. Гізо. Практично відразу «Життя Алкуїна» потрапило до Англії й було перекладено на кілька європейських мов. «Біографія» Ф. Лоренца – унікальне джерело фактів про життя Альбіна. Найбільший інтерес для нас представляють погляди Ф. Лоренца на два моменти: наскільки великим був вплив Алкуїна на Карла і яку роль британський прелат відіграв у політичній практиці монарха [5, с. 89].

На перше запитання німецький дослідник відповів достатньо однозначно: вільний від воєн час, а саме – кожен зиму, Карл проводив в одній зі своїх резиденцій. Там, перебуваючи в колі сім'ї, він постійно спілкувався з Алкуїном, який був для короля франків особистим педагогом. Свої викладацькі зусилля Флакк Альбін спрямував на вивчення монархом «сімох вільних мистецтв», кожне з яких, на думку метра, «...важливе й допомагає правильно осягнути християнську мудрість» [1, с. 303].

Риторика, що містила відомі «загадки» Алкуїна, давала можливість пристосувати давню мудрість до істинної віри. Астрологія була важливою у взаємодії з теологією, геометрія допомагала зрозуміти цінність науки, музика – високо оцінити важливість освіти тощо. Алкуїн, – підкреслює Ф. Лоренц, – сподівався побачити у Франкії «нові Афіни», але набагато досконаліші, ніж стародавнє грецьке місто, бо в Афінах Карла мали поєднатися християнська мудрість і філософія Платона. Франкський монах, на думку Алкуїна, повинен був стати «сонцем», завдяки якому розпочнеться світанок у «Нових Афінах» [2, с. 259].

Та масований «мозковий штурм» Алкуїна не обмежується «тривіумом» і «квадріумом» – йоркський мудрець, на думку Ф. Лоренца, виклав Карлу основи політичної теології: в алкуїнівських уявленнях про владу мали місце три найвищих гідності: королівська, імператорська і папська. До першої належав король франків, до другої – візантійський василевс, до третьої – римський понтифік. Найзначнішою на землі та найголовнішою з них виступала «папська гідність» [5, с. 214]. На цій підставі Ф. Лоренц зробив висновок, що в політичній системі Алкуїна перше місце було за духовною владою, за світською – лише друге. Згідно градації «трьох переваг», Карл займав третє місце, пропускаючи вперед східного імператора та римського папу. Проте фактично, за рівнем процвітання та благополуччя королівства Алкуїн відводив королю франків перше місце. У цьому – весь Алкуїн, котрий завжди був реалістом, а не абстрактним теоретиком. Звеличуючи гідність свого патрона, він перетворився на ідеолога Каролінгської монархії. Проте, як зауважив Ф. Лоренц, далеко не в усьому пастир і монарх однакові: у той час, як Алкуїн у справі хрещення робив акцент на добровільному прийнятті «дикими племенами» нової віри, Карл розраховував на силове вирішення питання, фактично не слухаючи поради Альбіна. Представляє інтерес і позиція Ф. Лоренца з приводу ролі Алкуїна в прийнятті Карлом політичних рішень. Тут німецький історик визначив «тон» майбутніх досліджень, розглядаючи вплив політичної теології Алкуїна на Карла крізь призму подій 799-800 років.

Ф. Лоренц показав, що спочатку взаємовідносини з папою були винятково королівською прерогативою: в одному з листів до Алкуїна Карл писав, що хоче підтвердити союз із новообраним папою Левом III і захищати святу церкву. Проте, як тільки папа піддався насильству, від якого король франків фізично був не здатний його захистити (напад на папу прямо на вулицях Рима), Карлу стала конче необхідна порада Алкуїна [5, с. 286].

Чому раптом справа захисту Римської церкви стала для короля франків предметом роздумів? Справа в тому, що, дійшовши до Франції, розповідь про напад на Лева обріс гротескними подробицями, включаючи осліплення Понтифіка та звинувачення його у гріхах, через які нібито й було скоєно напад. Найменша можливість, що непогрішний папа міг бути в чомусь винен, підточила віру Карла. Тут, на думку Ф. Лоренца, і прийшов на допомогу Алкуїн зі своєю непохитною позицією: велич і непогрішність сакральної папської гідності абсолютно не залежать від того, які злочини вчинив папа як людина. Обов'язок короля франків – негайно припинити саксонську війну та відновити папську владу [2 с. 259].

Карл відгукнувся на заклик, але влаштував справедливий суд, на якому папа спеціальною клятвою очистився від гріхів. Через декілька місяців стосунки Карла й Алкуїна припиняються через об'єктивні причини: король відправився до Риму, а дуже хворий Альбін, залишився у Турі. Проте варто відзначити, що, на думку німецького дослідника, Алкуїн не лише вітав імператорську корону на чолі із франкським монархом, а й готовий був надати «інтелектуальну» підтримку

шлюбному проекту Карла та Ірини Візантійської з метою відновити Римську імперію в колишніх її кордонах.

Книга Ф. Лоренца визначила шляхи вивчення життєвого шляху Алкуїна, який відтепер став розглядатися дослідниками в усьому його розмаїтті. Одночасно, після виходу зазначеної роботи, вивчення спадку Алкуїна неминуче супроводжувалося дослідженням його листування.

Проте вже наприкінці XIX століття, коли інтерес до каролінгських сюжетів про Старий і Новий Заповіти значно зріс, вийшла праця американського історика А.Ф. Уеста «Алкуїн і піднесення християнських шкіл». Уже з назви зрозуміло, що дослідник вирішив зробити акцент на просвітницько-педагогічній діяльності Алкуїна. А.Ф. Уест виділив кілька етапів у біографії прелата, поділивши її на придворний і «турський» етапи.

Як і Ф. Лоренц, А.Ф. Уест підкреслював різнобічну ерудицію Алкуїна, зазначивши поєднання в його педагогічній манері простоти стилю і складних учених дискусій. Як довів каліфорнійський учений, Алкуїн не лише збирав і переписував античні тексти, а й коригував у них орфографію та пунктуацію. Проте не лише заняття з Карлом у Палацовій Академії, а потім усамітнення в абатстві хвилювали Алкуїна, але й те, що відбувається в Європі [7, с. 255].

А.Ф. Уест відзначив, що з Тура Флакк Альбін «... оглядав все, що відбувалося в королівстві», продовжуючи, таким чином, навіть далеко від двору залишатися політичним радником короля. Саме А.Ф. Уест звернув пильну увагу на те, що Алкуїн наполегливо порівнював Карла з Давидом, підкреслюючи, що він, другий Давид – правитель кращого, у порівнянні зі «...староєврейським, старозавітним народом» [3, с. 259]. У дослідженні А.Ф. Уеста знавець богослов'я Алкуїн активно брав участь у двох найбільших теологічних суперечках свого часу: суперечці навколо засудження іконоборства та диспуті з проблеми духовної адопції. Саме Алкуїн, на думку А.Ф. Уеста, спеціально написав «каролінгські книги», щоб засудити статті Нікейського собору про закріплення ідолопоклонства у Візантії.

Пізніше, навесні 800 року, саме Алкуїн у диспуті з Феліксом Ургельським розгромив аргументи ересіарха, змушуючи того повернутися до ортодоксального вчення. Таким чином, Алкуїн активно допомагав Карлу захищати чистоту та єдність християнства у франкських землях, тобто виконував місію, успадковану франкським королем від Костянтина і Хлодвіга [7, с. 306].

Активним радником Алкуїн виступав і під час подій, що розгорнулися навколо священної особи Лева III: через погіршення здоров'я прелат змушений був відхилити запрошення Карла відправитися з ним до Риму, але він постійно переконував короля про необхідність такого вояжу заради порятунку папи. Після проходження в Римі коронації Алкуїн засвідчив Карлу своє глибоке шанування і, надіслав монарху копію Священного Писання. Таким чином, у монографії А.Ф. Уеста Алкуїн – діяльний радник і помічник Карла Великого на теренах збереження християнської віри.

Такий же підхід до Алкуїна запропонував і вже згаданий нами Р.Б. Пейдж у монографії «Листи Алкуїна». На думку вченого Колумбійського університету, Алкуїн не лише торкнувся у своїх листах усіх актуальних питань свого часу, але й був єдиною людиною, здатною створити «належну політичну й соціальну концепцію свого часу». Тобто, Алкуїн утілював мислителя, здатного в той час створити цілісну систему влади та суспільства, стати ідеологом нової монархії. Цим він був особливо цікавий Р.Б. Пейджу, цим він приваблював й інших дослідників [6, с. 38].

Як уважає автор «Листів Алкуїна», саме пастир з Йорка сформулював теорію релігійного авторитету папи римського, за межі якого його влада не поширюється. Далі починається «вотчина» головного героя свого століття – Карла Великого, який для Алкуїна, на думку Р.Б. Пейджа, є основною дійовою особою його листів. На думку дослідника, Алкуїн і його сучасники бачили в Карлі короля й імператора за канонами Старого заповіту. Для Алкуїна і його сучасників Карл Великий – пророк-священик і король-воїн. Його діяльність охоплює всі нагальні питання свого часу: поширення християнства серед язичників, повчання підданих в осягненні істинної віри, турбота про освіту в королівстві, законодавча і судова влада. Карл всюдисущий, майже абсолютний: він учить воїнів володіти зброєю, не забуваючи про їхній бойовий дух. Монарх переконує клір і народ дотримуватися християнського смирення; своїх радників Карл веде по шляху мудрості та справедливості.

Р.Б. Пейдж правомірно дійшов до висновку: визнаючи помилки Карла, Алкуїн, зовсім засліплений його генієм. У листуванні Алкуїна Карл визнається «попереду всіх», височить в своїй величі, є живим «натхненням століття». На думку американської дослідниці Е.М. Вільмот-Бакстон, поширюючи християнську освіту в Британії на континенті, озброюючи варварів знанням Старого Заповіту та діяннями перших єврейських царів, Алкуїн зберіг міжнародну єдність Європи

і відтворив на її теренах систему освіти, утрачену з відходом Античності. Як вдалося це представнику духовенства, людині, яка безпосередньо не належала до франкської еліти? Е.М. Вільмот-Бакстон висловила думку: все це вдалося завдяки союзу Карла й Алкуїна, воїна та інтелектуала, невтомності воїна та розуму мудреця, із якого, за словами історика, склалася «душа Європи» [4, с. 181].

У монографії Е.М. Вільмот-Бакстон виводить основний мотив, що спонукав Алкуїна до необхідності такого колосального згуртування Європи – загроза наступаючого ісламу. Саме за цих умов працював Алкуїн, педагогічні методи якого стали «початковою школою Європи» [4, с. 271].

На думку німецького історика Д. Хегерманна, хоча Алкуїн і називав королівську гідність Карла третім рангом, він не просто виділяв його, але й наполягав на його перевазі: мудрістю й величчю королівська влада перевершує всі інші, тому, бо покладена на Карла велінням самого Господа Ісуса Христа [8]. Для Алкуїна важливо не те, що майбутня імперія на Заході буде новою Римською імперією, а те, що вона стане християнською імперією, а Карл – «новим старозавітним Давидом», здатним, на відміну від візантійських василевсів, розв'язувати політичні катаклізми в Римі. Питання про імператорську гідність винятково перебувало в руках короля франків і папи римського [8, с. 197].

Члени «Академії», створеної Алкуїном, були наділені особливими прізвиськами, у яких яскраво виявлялося поєднання античних і християнських ідей. Сам Карл, як уже зазначалося, мав прізвисько «Давид» на честь відомого біблейського героя, ідеала всіх «боголюбивих» монахів, його син Людовик, пізніше прозваний «Благочестивим», був визначений прелатом як «Соломон», а зрадливий і невірноважений Ганелон виступав Саулом. Сам Алкуїн мав прізвисько «Гораций» (за що його й прозвали Флакком), Ангібельд – «Гомер» [3, с. 260]. До вченого гуртка також входили вестгот Теодульф (750-820 роки), італійці Петро Пізанський (723-799 роки) і Павло Диякон (720-799 роки), відомий своїм твором «Історія лангобардів», що був створений приблизно в цей період. Отже, грецька освіта в «Академії» Алкуїна поєднувалася зі старозавітною мудрістю.

Таким чином, можемо дійти до висновку, що Старий Заповіт і біблійні королі в поєднанні з канонами грецької освіти були тими засадами, на яких Алкуїн Йоркський намагався згуртувати країни Західної Європи для утворення єдиної християнської держави з освіченим монархом на чолі, що реально змогла б протистояти будь-якій навалі язичників чи мусульман із будь-якого континенту. Якості «освіченого й мудрого правителя» прелат убачав саме в Карлі Великому, відданому християнській вірі імператорові, здатному вирішити всі питання, пов'язані з владою, політикою, церквою. Звідси і прізвисько короля, дане йому Алкуїном – Давид.

Список використаних джерел

1. Алкуин. Разговор об истинной философии / Алкуин // Антология педагогической мысли христианского Средневековья : пособ. для учащихся педагогич. колледжей и студ. вузов : в 2 т. / сост., ст. к разделам и коммент. В. Г. Безрогова, О. И. Варьяш. – М. : АО Аспект Пресс, 1994. – Т. 1. – 1994. – С. 302-304.
2. Алкуин. Послание к Коридону / Алкуин // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / ред. М. Е. Грабарь-Пассек и М. Л. Гаспаров ; пер. с лат. Б. И. Ярхо. – М. : Наука, 1970. – С. 259.
3. Алкуин. Надпись на книге «Песнь песней» / Алкуин // Памятники средневековой латинской литературы IV-IX веков / ред. М. Е. Грабарь-Пассек и М. Л. Гаспаров ; пер. с лат. Б. И. Ярхо. – М. : Наука, 1970. – С. 259-260.
4. Вильмот-Бакстон Э. М. Католические мыслители / Э. М. Вильмот-Бакстон. – М.: Алтейя, 2011. – 782 с.
5. Лоренц Ф. Жизнь Алкуина / Ф. Лоренц. – М. : Мысль, 2000. – 490 с.
6. Пэйдж Р. Б. Письма Алкуина / Р. Б. Пэйдж. – М. : Наука, 1989. – 750 с.
7. Уэст А. Ф. Алкуин и подъём христианских школ / А. Ф. Уэст. – М. : Знак, 2006 – 766 с.
8. Хэгерманн Д. Алкуин – старозаветный Давид / Д. Хэгерманн. – Екатеринбург : АСТ ООО, 2006. – 500 с.
9. Цебрій І. В. Духовно-моральна парадигма в спадщині ранньохристиянських педагогів середньовічної Європи / І. В. Цебрій. – Полтава : ПДПУ, 2011. – 382 с.

A. O. Ryabokin, A. O. Fedorchenko

PERSONAL REQUEST AND THE BIBLIAN KINGS IN THE WORKS OF ALBUYIN YORKSKY

In the article, based on the analysis of the works of foreign researchers-mediévists and the epistolary legacy of Alcuine of York, the place of the Old Testament and the Biblical kings was discovered in the writings of the Irish prominent figure of the Carolingian Renaissance. The authors cite the statements of the leading European scholars that Alcuine set itself the goal of completing the process of uniting Europe on the foundations of Christian religion and antique education. He was able to sum up the process by the emperor, who recognizes the falsehood of the Pope and considered understanding between Byzantium and Europe. In the imagination of Alcuine, the image of such a ruler was associated with the biblical king David, in real life with Charles the Great. According to scientists, thanks to the union of warrior and intellectual, the "soul" of modern Europe was born.

Thus, after analyzing the above-mentioned works, we can come to the conclusion that the Old Testament and the Biblical kings in conjunction with the canons of Greek education were the principles on which Alcuine York tried to unite the countries of Western Europe to form a unified Christian state with an educated monarch at the head, that would really be able to withstand any invisible Gentiles or Muslims from any continent. The quality of the "enlightened and wise ruler" was seen in the prelate precisely in Carl the Great, devoted to the Christian faith of the emperor, capable of resolving all issues related to power, politics, and the church. Hence the nickname of the king given to him by Alcuine is David.

Keywords: biblical kings, Old Testament, Alcuine, epistolary legacy, medieval intellectuals, Carolingian revival, Academy, empire.

Надійшла до редакції 6 червня 2017 року

* * *

УДК [322]:37.014.5:141.45(477) «195/196»

В. В. Сергієнко

ЛЕКЦІЙНА ПРОПАГАНДА У СИСТЕМІ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1950-ИХ РОКАХ

У статті висвітлено антирелігійну політику радянської влади щодо поширення атеїстичних цінностей в житті радянського суспільства у 1950-их роках. Однією з форм їхнього впровадження була лекційна пропаганда. Вона втілювалася через діяльність товариства «Знання», а також шляхом залучення науково-педагогічних кадрів і радянсько-партійного активу. Автором проаналізовано важелі впливу, які використовувалися для маніпулювання свідомістю та почуттями віруючих. Розглянуто заходи радянської влади спрямовані на обмеження релігійних настроїв серед учнів і молоді республіки.

Показано принципи і методи організації лекційної пропаганди, висвітлено тематику і зміст матеріалів, що мали розвінчувати релігійні цінності. Акцентовано увагу на суспільних рефлексіях у контексті оцінки дієвості лекційної форми антирелігійної політики. В оцінках і висновках автор спирався на аналіз неопублікованих архівних документів, матеріали преси, опубліковані тематичні наукові праці.

Ключові слова: державно-конфесійні відносини, лекційна пропаганда, антирелігійна пропаганда, атеїстичне виховання, Полтавське обласне лекційне бюро, Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г. Короленка.

Науковий інтерес до вивчення феномену впливу релігійного чинника на суспільне життя і рефлексій органів влади на процес взаємодії релігійних інституцій і суспільства є закономірним. Він випливає із потреби наукового пояснення специфіки державно-конфесійних відносин у радянську епоху, причин системної боротьби з релігією та її інституціями, методів і технологій антирелігійної боротьби. Актуальність порушеної у статті проблематики вмотивована необхідністю з'ясування особливостей останніх на різних етапах історії України радянської доби. Доведено, що антирелігійна політика комуністичної влади ніколи не зникла з її стратегічних планів, але мімікрувала й набувала інших форм.

Метою статті є дослідження ролі й місця однієї з форм антирелігійної політики держави періоду тимчасової лібералізації – лекційної атеїстичної пропаганди. Вона мала вербальними аргументами обґрунтувати суспільству безсилля релігії як основи ідеалістичного світогляду людини. Зауважимо, що особлива інтенсивність пропагандистського способу формування наукового матеріалістичного світогляду спостерігалася у ранній період «відлиги» – 1953-1958 роки.